

Львівський “Псалтир” 1791 року як приклад впливу друкарської спадщини Івана Федорова (Федоровича) на львівське книгодрукування

Іван Федоров (Федорович) є однією з найвідоміших постатей в українській історії. Його вплив на українське книгодрукування важко переоцінити. Однією з книг, що несе на собі відбиток друкарської спадщини Івана Федорова є львівський “Псалтир” 1791 року.

У 1572 році Іван Федоров вперше приїздить до Львова де у 1574 році укладає перший український посібник “Буквар”, здійснює друге видання “Апостола”. На початку 1575 року він переїздить на Волинь до князя Костянтина Острозького. З 1577 по 1582 рр. Федоров жив в Острозі, де заснував друкарню й у 1581 році видав знамениту Острозьку Біблію, яка на той час відрізнялась майстерністю поліграфічного виконання.

У березні 1582 року Іван Федоров повертається до Львова. Важливим фактом для нашого дослідження є те, що після смерті Федорова обладнання його друкарні (після викупу) перейшло у власність Львівського Успенського братства, пізніше Ставропігійського інституту (за сприяння єпископа галицького Гедеона Балабана), де користувалися орнаментами Івана Федорова аж до початку XIX століття.

Львівське Ставропігійське братство наприкінці XVIII століття було одним із найбільших культурних центрів православ'я в Західній Україні. Про його вплив на тогочасне суспільство можна судити із тексту статуту антиохійського патріарха Іоакима, де зазначалось, що “братству дається первенство законного старійшинства” і всі інші братства повинні “повинуватися ему и сообразоваться с его постановлениями” [1, с. 6]. Цікавим аспектом діяльності братства є й книгодрукування.

Одним з основних джерел про обсяги книгодрукування та перелік друкованих видань братства є “Книги продажу видань братства” [5]. Важливими документами є також угоди братства, з найманими друкарями, документи з видавничих питань, реєстрові книги братства.

Використовуючи обладнання Івана Федорова братство планувало видавати книжки найрізноманітнішого змісту. Від константинопольського патріарха Єремії Траноса та єпископів луцького і львівського братство добилося дозволу «друкувати невозбранно священні книги церковніе прилежно і з великим опатренем, не токмо часословци, псалтирі, апостоли, мінеї і тріоді, требники, синаксарі, євангеліє, метафрасти, торжники, хроніки сиріч літописци і прочая книги богословов церкви нашої Христо-

ви, но і училищу потрібніє і нужніє, сиріч граматику, піітику, реторику і філософію».

Серед книг релігійного характеру, що великим тиражем випускались Львівським Ставропігійським братством був і “Псалтир”. Тиражі “Псалтиря” були досить значними в різні періоди діяльності бюратства. Наприклад, за “Книгою продажу книг” за 1663-1666 роки, вірніше за її фрагментом під назвою “Ревізія кількості книг” за 25 червня 1666 року, тираж “Псалтирів” за 1665 рік дорівнював 1417 екземплярів. Серед переліку цін на книги по каталогу 1671 року теж вказаний “Псалтир”, хоча тираж на жаль невідомий. Псалтирі згадуються у документах братства на протязі усього XVII століття та на початку XVIII [3, с. 299-301]. У XVIII столітті тиражі не зменьшуються, так що можемо припустити досить значні обсяги видавництва “Псалтиря” і на той час.

В рамках даної роботи розглянемо видання 1791 року. Наразі, серед українських бібліотек де знаходяться примірники “Псалтиря” 1791 року (і де з ними можна попрацювати) є Національна бібліотека України ім. Вернадського, Наукова бібліотека Львівського державного університету (НБЛДУ) та Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка (ХНБ).

“Псалтир” 1791 року є цікавим, в плані наукової розробки та аналізу, в першу чергу тому, що він є старообрядницьким виданням та передруком з московського Псалтиря 1653 року. Слід зауважити, що власне питання друку львівським Ставропігійським братством в кінці XVIII ст. книг релігійного характеру для старообрядців вже є досить цікавим і таким, що потребує ретельного вивчення.

На протязі віків знаходячись під тиском влади та офіційної церкви старообрядці знаходили порятунком на Західній Україні - території, що не була підвладна Російській імперії. Рятуючись від царського указу 1684 року («розкольників, які противляться святій церкві... карати смертю») тисячі прихильників протопопа Авакума переселились на Україну. Але у першій половині XVIII ст. і на українських землях, які входили до складу Російської імперії, значною мірою посилювався контроль світської та церковної влади за книгодрукуванням та діяльністю старообрядців. Указами і розпорядженнями, виданими на початку 20-х років XVIII ст., Синод зобов’язав місцеву церковну адміністрацію провадити місіонерську діяльність серед старообрядців та збирати про них відомості і відсилати до столиці. Книгодрукування старообрядницької літератури було заборонене.

Завдяки вищевказаним факторам поширюються випадки коли старообрядці звертаються до друкарень, що знаходяться поза впливом Московського патріархату. Старі, дониконіанські видання релігійного характеру

нещадно винищувалися тому старообрядці при першій нагоді використовували польські друкарні (або друкарні, що знаходилися на території яка була підвладна Польщі), які мали слов'янський шрифт. Однією з таких друкарень була і друкарня Львівського Ставропігійського братства яке на той час (другого травня 1708 року) вже прийняло унію [То же, с. 134].

Одним зі старообрядницьких видань здійснених Львівським Ставропігійським братством є і “Псалтир” 1791 року. Власне, сам “Псалтир” є пізнішим передруком “Псалтиря” 1652 року. Цікавим є те, що Ф. Максименко у своїй праці “Кириличні стародруки” датує московське видання “Псалтиря” 1653 роком, так само датують московський “Псалтир” Я. Запаско та Я. Ісаєвич у своїй книзі “Каталог стародруків (1765-1800)” хоча дату за старим стилем вони не вказують. За даними митрополита Макарія (Булгакова) які він наводить у своїй праці “История Русской Церкви” – “Псалтир” за патріарха Іосифа друкувався у 1642, 1645, 1647 у 1648 – двічі, 1649, 1650, 1651 роках, що говорить про значну поширеність “Псалтиря” і великий попит на нього. Цілком вірогідно, що “Псалтир” (у такому вигляді як і “Псалтир” 1651 року або ще раніші видання) продовжували друкувати і у 1652 році так що стилістично ці видання можуть не сильно відрізнятись.

Львівський “Псалтир” 1791 року фігурує і в праці О. Родоського “Описание старопечатных и церковнославянских книг, хранящихся в библиотеке Санкт -Петербургской духовной академии”. Там згадується і дата видання “Псалтиря” – жовтень 7160 року за старим стилем (1652 за новим) [4, с. 124].

Наразі, щоб встановити точну дату видання першодруку 1652 року, слід звернутись до “Псалтиря” 1791 року. Той примірник, що розглядається в рамках даної статті має 363 аркуші, 16 рядків на сторінці та друк двома фарбами (чорною та червоною). На останній сторінці маємо: “Сия святая и богодохновенная книга Псалтирь с переводу печатанной в лето 7160-е в царствующем граде Москве. Типом издана в типографии Львовской”. Рік 7160-й (1652) збігається з роком видання “Псалтиря” згаданого О. Родоським. За кількістю аркушів наш екземпляр збігається з “Псалтирем”, що згадується у працях Ф. Максименко та Я. Запаско і Я. Ісаєвича. Нажаль в нашому примірнику відсутня сторінка 33 на якій у примірнику Я. Запаско і Я. Ісаєвича знаходиться гравюра “Цар Давид”, що є єдиною гравюрою в цьому варіанті “Псалтиря”.

Та найповнішу інформацію про першодрук дає нам остання 363 сторінка “Псалтиря” 1791 року. З неї ми дізнаємось, що написання книги (першодруку) було завершено в жовтні 7160 (1652) року в день свята Покрова Пресвятої Богородиці. Також вказується, що строки завершення

книги збігаються з сьомим роком правління царя Олексія Михайловича та з десятим роком перебування на патріаршому престолі патріарха Іосифа. Ці дати також вказують на 1652 рік. Книга скоріш за все була видана вже після смерті патріарха Іосифа, який помер у квітні (на Великий Четверг) 1652 року.

Слід відмітити, що “Псалтир” 1652 року є так званим “дореформеним виданням”, що особливо шанувались та використовувались серед старообрядців у наступні віки. Тому саме цей “Псалтир” у 1791 році видає друкарня Львівського Ставропігійського братства на замовлення старообрядців.

Після аналізу датування першодруку “Псалтиря” 1652 року слід перейти, власне, до розгляду характерних особливостей друку (поліграфії) “Псалтиря” 1791 року, які і вказують на використання (при друці даної книги) типографського обладнання Івана Федорова.

Зауважимо, що характерною рисою українських кириличних друків XVI-XVIII століть є багате, «святкове» їх оздоблення, наявність великої кількості сюжетних та портретних ілюстрацій – дереворитів і мідьоритів, які значною мірою потіснили дереворити наприкінці XVII – початку XVIII ст.; орнаментально-сюжетних заставок, кінцівок, ініціалів, декоративних виливних прикрас. “Псалтир” 1791 року в цьому випадку не відрізняється від інших тогочасних друкованих видань релігійного характеру.

Та основною особливістю “Псалтиря” 1791 року є схожість літер, орнаментів та кольорової розкладки книги з тими, що використовував при книгодрукуванні Іван Федоров. Спершу проаналізуємо саму організацію сторінки книги. Книгу видруковано як і, до прикладу, “Апостол” 1564 року шрифтом так званого московського типу (розмір 10-ти рядків 85 мм.). Кольорова розкладка “Псалтиря” – чорний та червоний кольори. Так само як і у друках Івана Федорова червоний колір застосовується для заголовних рядків, ініціальних літер та позначення особливо важливих місць (як правило кінцевих або початкових рядків у псалмі).

Для видань Івана Федорова характерними є шрифти трьох гарнітур шести розмірів. “Псалтир” 1791 року має, як вже зазначалось раніше, шрифт видрукований московською гарнітурою з розміром очка літери 3 мм., що є характерним для “Апостола” і “Часословника” Івана Федорова. Цей шрифт створений Федоровим на основі російського півуставного письма кінця XV – першої половини XVI століть. Він подібний і до півуставного письма українських рукописних книг першої половини XVI століття. Звертають на себе увагу високі художні особливості цього шрифту.

У оздобленнях книг Іваном Федоровим легко простежуються спільні риси з народним мистецтвом, художнім оздобленням рукописних книг.

Панівним у художньому оформленні заставок і головних літер є рослинний орнамент, візерунок листя якоїсь рослини. Цю мистецьку орнаментику ще називають стародруковою. Основні її стилеві ознаки сформувались у російських рукописних книгах першої половини XVI століття.

В першій половині XVI століття в українському мистецтві інтенсивно розвиваються нові форми рослинного орнаменту де народні традиції мистецтва України поєднуються з ренесансними мотивами заходу. Формування стилю оздоблення фєдорівських стародруків проходить саме під впливом українського орнаментального мистецтва [2, с. 52].

У “Псалтирі” 1791 року ми маємо елементи які стилістично дуже схожі з вищезгаданими елементами фєдорівських стародруків. Слід також зауважити, що ініціальні літери “Псалтиря” 1791 року схожі не тільки з ініціальними літерами видань Івана Федорова а й з подібними літерами зі слов'янських рукописних книг XV століття. Власне, “Псалтир” 1791 року далеко не єдина книга в якій використовуються друкарські декоративні елементи Івана Федорова. Першими виданнями Львівської братської типографії, в яких виявлено використання дошок декоративних елементів Івана Федорова є видання 1609 року – “Часослов” та “Бєсїди Іоана Златоуста” [Там же, с. 76].

На завершення слід відмітити, що схожість елементів, організації сторінок та їх кольорової розкладки “Псалтиря” 1791 зі стародруками Івана Федорова дає нам змогу стверджувати про істотний вплив друкарської спадщини Івана Федорова на книгодрукування Львівського Ставропігійського братства.

Література

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – К., 1904. – Т. XI, ч. 1.
2. Запаско Я. П. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів: Вища школа, 1974. – 221 с.
3. Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира. 1904.
4. Описание старопечатных и церковнославянских книг, хранящихся в библиотеке Санкт-Петербургской духовной академии / Сост. Алексей Родосский. – Вып. первый: 1491-1700 гг. включ. – СПб., 1891.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 67, 69, 75, 76, 78, 79.